

Δεκέμβρης του '44: Από τα επικαιρικά ποιήματα του 1945 ως τη νηφάλια αποτίμηση του 2000

Δώρα Μέντη*

Η άμεση ποιητική απόδοση των δεκεμβριανών, καθοδηγούμενη ή αυθόρμητη, ανταποκρινόταν στο αίτημα της Αριστεράς για έναν «λόγο-πράξη»¹ που θα κατέγραφε το γεγονός, θα απέδιδε και θα τεκμηρίωνε την ιστορική αλήθεια προς αποφυγήν της παραχάραξης, θα εξυμνούσε το αγωνιστικό ήθος και θα δημιουργούσε πρότυπα. Πραγματικά, οι αριστεροί λογοτέχνες υλοποίησαν με θέρμη αυτά τα επικαιρικά ζητούμενα, γράφοντας αγωνιστικά ποιήματα για τα οδοφράγματα του Δεκέμβρη, τα περισσότερα από τα οποία δημοσιεύτηκαν από το 1945 ως το 1947 στο περιοδικό *Ελεύθερα Γράμματα*² ή κυκλοφόρησαν αυτοτελώς, συμμετέχοντας στο διαγωνισμό που προκήρυξε το ΕΑΜ με θέμα την Εθνική Αντίσταση,³ με πιο αντιπροσωπευτικές τις πέντε ποιητικές συλλογές που εκδόθηκαν το 1945: *Δεκέμβρης* του Γιάννη Σφακιανάκη, *Το αίμα των αθώων* του Νίκου Παππά, *Αθήνα-Δεκέμβρης 1944* της Ρίτας Μπούμη-Παπά, *33 ημέρες*, του Νικηφόρου Βρεττάκου, *Ύμνος στην Αθήνα του Δεκέμβρη*, του Θεοδόση Πιερίδη.⁴

Μελετώντας σήμερα, μετά από 70 χρόνια, το παραπάνω κοινωνικοπολιτικό υλικό και τις συναισθηματικές αντιδράσεις που περιείχε η επικαιρική εκείνη κατάθεση, αναβιώνουμε τη φορτισμένη αθηναϊκή ατμόσφαιρα που οδήγησε τον Δεκέμβρη του '44 στην πιο κρίσιμη εσωτερική αναμέτρηση της νεότερης ελληνικής ιστορίας.⁵ Ξεκινώντας από τη συντεταγμένη πολιτική στάση των αριστερών ποιητών και παρακολουθώντας τις διαδοχικές αποτιμήσεις του ιστορικού γεγονότος από τους επιζώντες, εισχωρούμε ουσιαστικά στην κοινή ποιητική μήτρα που έθρεψε τόσο το ρομαντικό μύθο της νεότητας όσο και τα τραγικά αδιέξοδα της ήττας στο σύνολο της μεταπολεμικής ποίησης. Η σύγχρονη αυτή ποιητική κατάθεση εμφορείται από υψηλούς τόνους ιδεολογικής πίστης και προέρχεται κατά κύριο λόγο από νέους και στρατευμένους ποιητές που εμπλέκονται στα γεγονότα, με εξαίρεση τη σχετική συμβολή του Γιάννη Ρίτσου.⁶ Αν και αρκετά εκτεταμένη, η κατάθεση αυτή είναι ενιαία ως προς το περιεχόμενο και την οπτική, έχει μεγάλη παραστατικότητα, ιστορικό αλλά όχι ιδιαίτερο λογοτεχνικό ενδιαφέρον. Μετά τη συνοπτική αναφορά στον επικαιρικό της χαρακτήρα με σκοπό την ανάδειξη των πολιτικών και συναισθηματικών αντιδράσεων, θα ανιχνεύσουμε τη διαχρονική σημασία της επίμαχης εκείνης αφετηρίας στο βίο και την πολιτεία των μεταπολεμικών ποιητών.

Ξεκινώντας από το θρήνο και την αγανάκτηση για το ιταμό κτύπημα στις 3 Δεκέμβρη και τους πρώτους νεκρούς «μπροστά στον Άγνωστο Στρατιώτη που απορούσε», η λαϊκή τάξη εμφανίστηκε δυναμικά στο προσκήνιο της ποιητικής κατάθεσης, τοποθετώντας την «Αθήνα ηφαιστειο» στο επίκεντρο των κοινωνικών διεκδικήσεων.⁷

μια χαρά ανεβαίνει από τα χαμηλά σπίτια και τις τρώγλες της

* Δώρα Μέντη, Διδάκτωρ Νεοελληνικής Φιλολογίας, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Email: doramenti968@gmail.com

¹ (Ραυτόπουλος 2012, 379-380)

² (Μέντη 1995, 125-135)

³ (Καστρινάκη 2005, 250-256)

⁴ (Μέντη 2012)

⁵ (Νικολοπούλου 2008, 420-493)

⁶ (Κόκορης, 47-51. Κώττη 1996, 88-103)

⁷ (Παπάς 1982, 192-197)

*η Αθήνα ηφραίστειο, η Αθήνα πυροτέχνημα απ' το θυμό της
μέθυσαν τα πλήθη αγρίεψε η καρδιά της
ο Ελύαρ γράφει για τη μεγάλη εξέγερση ποιήματα
η Μπούμη έγινε βάρδος της
ένας Δεκέμβρης γιομάτος άγριο μεγαλείο*

Οι αριστεροί λογοτέχνες ήταν πράγματι έτοιμοι να εκφράσουν τον παλμό και να προπαγανδίσουν το «άγριο μεγαλείο» που εξαρχής ταυτίστηκε με τη συλλογική κινητοποίηση του ελληνικού λαού ενάντια στην κρατική βία και την αγγλική παρέμβαση, εκφράζοντας μια ολική ηθική και πολιτική εναντίωση εκ μέρους «της νιότης και της λευτεριάς» που είχε δώσει το αίμα της στην Αντίσταση.⁸

*Και κατέβαινε πάλι ο λαός και τους φώναζε κλέφτες.
Είχε πληρώσει τη λευτεριά του με αίμα πολύ.*

Κ' οι ομοβροντίες χτυπήσανε την Εκκλησία του Έθνους.

*Κ' οι λαβωμένοι βουτούσαν τις σημαίες στο αίμα τους και πηδώντας
απάνω στα σπασμένα τους γόνατα τις σηκώναν ψηλότερα.*

Απέναντι στα φορτία με τα «μαύρα φουσάτα» που αποβίβασαν στο Φάληρο οι εγγλέζικες γαλέρες παρατάσσονται περήφανα τα «αγέραστα νιάτα» της χαροκαμένης Αθήνας,⁹ σύμφωνα με την καθαρά ντοκουμαντερική απεικόνιση που διαθέτουμε μέσα από το ποίημα της Ρίτας Μπούμη-Παπά και τα χρονικά της Μέλπως Αξιώτη.¹⁰ Με υψηλή συναίσθηση για την κρισιμότητα της ιστορικής περίπτωσης, καθώς «στ' οδόφραγμα της γειτονιάς χτυπά η καρδιά της οικουμένης», η μάχη της Αθήνας διεξάγεται αποφασιστικά για 33 ημέρες γύρω από τον ελεγχόμενο αστικό ιστό της «Σκομπίας», από το Κολωνάκι ως το Σύνταγμα και την Ομόνοια, από την Ακρόπολη και το Θησείο ως τη λεωφόρο Συγγρού, και τα πεδία βολής στο εαμοκρατούμενο κέντρο και τις ανατολικές συνοικίες. Ως προς το ανθρώπινο δυναμικό, προβάλλει τώρα μια νεόκοπη Αθήνα που ορθώνεται δυναμικά στα πόδια της, εκπροσωπώντας μian αρκετά ομοιογενή κοινωνική σύνθεση και έναν μαχητικό ψυχισμό γαλουχημένο από τους κοινούς αντιστασιακούς αγώνες, μια ριψοκίνδυνη και ετοιμοπόλεμη γενιά που δεν τρομάζει από την υπεροπλία και αντιπαρέρχεται την πίεση των δυνατών.¹¹

*στου Γκύζη βρέχει σίδερο
στου Μακρυγιάννη ατσάλι
στις συνοικίες του Ύμηττου χρωματιστά χαρτάκια
που γράφει ο Σκόμπυ διαταγή να του παραδοθούμε*

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες τα ποιήματα για τις συγκρούσεις του Δεκέμβρη συνεχίζουν δικαιωματικά την παράδοση της αντιστασιακής ποίησης που εμπύχωνε τους αγώνες εναντίον των Γερμανών και εγγράφονται με τα ηρωικά τους πρότυπα στη συλλογική συνείδηση,¹² αποδίδοντας τη μαχητικότητα και τη λαϊκή συμπαράταξη, σε μεγάλη κλίμακα με τη σύνθεση 33 ημέρες του Νικηφόρου Βρεττάκου, και σε μικρή αναλογία με τα δημοτικοφανή κείμενα των νέων μεταπολεμικών ποιητών.¹³ Παράλληλα με τον ηρωικό μαχητή στα οδοφράγματα, προβάλλεται ο ηγέτης ως ιδεαλιστικό σύμβολο της ιστορικής συνέχειας, όπως

⁸ (Βρεττάκος 1981, 124-125)

⁹ (Μπούμη-Παπά χ.χ., 93-111)

¹⁰ (Αξιώτη 1980, 29-72, 265-431. Αξιώτη 1983, 11-40, 57-225)

¹¹ (Μπούμη-Παπά χ.χ., 102, 106)

¹² (Βελουδής 1992, 74-77)

¹³ (Μέντη 1995, 156-157)

χαρακτηριστικά συμβαίνει στο ποίημα «Αντίσταση» του Νίκου Καββαδία με τη συστράτευση του Διάκου, του Κολοκοτρώνη και του Άρη (Βελουχιώτη).¹⁴ Η αγωνιστική ορμή της αντιστασιακής ποίησης δεν υποχωρεί ακόμα και μετά την αποχώρηση από την Αθήνα, καθώς πρωμοδοτήθηκε ο νεανικός ενθουσιασμός και το αίσθημα του ασυμβίβαστου. Αλλά και στη συνέχεια τα βιώματα του Δεκέμβρη, αν και τραυματικές εμπειρίες αγριότητας, αποτέλεσαν σε βάθος χρόνου κοινή παρακαταθήκη των μεταπολεμικών ποιητών, οι οποίοι έμπαιναν τότε στον κοινωνικό στίβο και συνέδεαν τη ζωή τους με μια διαχρονικά ρομαντική θεώρηση της ήττας, που ήταν το αποτέλεσμα της άνισης πάλης με την κοινωνική αδικία. Μιας ιδιόμορφης ήττας που είχε βαρύ και καθολικό τίμημα, καθώς προκάλεσε τη μακρόχρονη κοινωνική κρίση που ξέσπασε ανάμεσα στους θύτες και τα θύματα, ενώ παράλληλα κατακύρωσε την ηθική υπεροχή στην πλευρά των ηττημένων, χάρη στο σθένος που έδειξε στον αγώνα αλλά και τη δοκιμασία της η λαϊκή τάξη της Αριστεράς.¹⁵

Η συναισθηματική αυτή αποτίμηση της αδικαιώτης νεότητας και των χαμένων κοινωνικών αγώνων σε συνδυασμό με την αδήριτη πραγματικότητα του διχασμού και των διώξεων που ακολούθησαν αποτελεί ουσιαστικά το αναγνωριστικό σημείο της γενιάς, την ταυτότητα του επιζώντος που διασώθηκε ανάμεσα σε τόσους θανάτους, επιφορτισμένος με επώδυνες μνήμες και ψυχικά τραύματα, κοινωνικά και ηθικά υπόλογος να συνεχίσει τη ζωή.¹⁶ Με βασικό τους έρεισμα αυτή τη μυθοποιημένη εποχή, οι αριστεροί ποιητές προσπάθησαν σταδιακά να ξεπεράσουν την προσωπική θυματοποίηση αναδεικνύοντας το τραυματικό αποτέλεσμα, τα ερείπια του μεταπολεμικού κόσμου και τον καθημαγμένο ανθρώπινο ψυχισμό που θα έπρεπε να λύσει τις δραματικές αντιθέσεις του, περικλείοντας την ιερή μνήμη μέσα στην οδυνηρή αλλά σημαντική απόφαση της λησμονιάς. Με την επιλογή αυτής της στάσης η συντριπτική πλειοψηφία των μεταπολεμικών ποιητών αντιμετώπισε το αίσθημα της ξενότητας ή του «κυνηγημένου αγριμιού» μέσα στους αλλαγμένους δρόμους της επιστροφής στην πόλη,¹⁷ όπου προείχε η ανάγκη της επιβίωσης.

Στις αρχές της δεκαετίας του '50 ωστόσο ήταν φανερό ότι είχαν ωριμάσει οι συνθήκες για μια πρώτη αναψηλάφηση της εποχής, ιδιαίτερα από την αναγνωστική κοινότητα των νικητών, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία ανάμεσα στους δύο φίλους μεταπολεμικούς συγγραφείς Ρόδη Ρούφο και Θ.Δ. Φραγκόπουλο.¹⁸ Ειδικότερα, τα μυθιστορήματα *Πολιορκία* (1953) του Αλέξανδρου Κοτζιά και τα συνδιαλεγόμενα *Τειχομαχία* του Θ.Δ. Φραγκόπουλου και *Η ρίζα του μύθου. Χρονικό μιας σταυροφορίας* (1955) του Ρόδη Ρούφου έδωσαν μια πλατιά λογοτεχνική αφήγηση για την πρόσφατη ελληνική τραγωδία, με επίκεντρο την Αθήνα και τη φοιτητική ζωή.¹⁹ Ανάμεσα στους τρεις εμπλεκόμενους στα γεγονότα πεζογράφους, ο 27χρονος Κοτζιάς, είναι ο μόνος που κράτησε τη μυθοπλαστική του απόσταση από την αριστερή νεανική του ένταξη, ανατρέποντας ρεαλιστικά τόσο την ηρωική όσο και την πένθιμη αναπαράσταση, με την εκχώρηση πρωταγωνιστικού ρόλου στον περιθωριακό λογοτεχνικό ήρωα. Στην πραγματικότητα όμως η ολική επαναφορά και η ουσιαστική αναψηλάφηση των κρίσιμων γεγονότων θα γινόταν ανοικτά στον εύθετο χρόνο της μεταπολίτευσης. Αν και το βασικό αντικείμενο των αριστερών λογοτεχνών ήταν τότε η ενδοπαραταξιακή κριτική των κεντρικών επιλογών που οδήγησαν στο μόνο κοινά παραδεκτό αποτέλεσμα, τη συντριβή της μεταπολεμικής

¹⁴ (Καββαδίας, 9)

¹⁵ (Φραγκόπουλος 1975, 274, 43-45)

¹⁶ (Μέντη 2007, 179-200)

¹⁷ (Μέντη, 107-117)

¹⁸ (Καράογλου, 59-119)

¹⁹ (Μποντίλα, 2014)

Ελλάδας, κυρίαρχη αποδείχθηκε η αίσθηση του συναισθηματικού κενού, μετά την παλλαϊκή κινητοποίηση στην Αντίσταση. Ταυτόχρονα, μέσα από τις αιχμηρές αλλά ατελέσφορες πολιτικές συζητήσεις της λογοτεχνικής κριτικής, αναδείχθηκαν σε μεγάλο βαθμό η αδυναμία επαφής και τα υπαρξιακά αδιέξοδα της νεοελληνικής κοινωνίας, καθώς, αν και υπήρχαν πια οι προϋποθέσεις, δεν επιτεύχθηκε στην πράξη ο επιθυμητός ιστορικός συμβιβασμός.²⁰ Η αυτογνωσία, η διαλλακτικότητα και η ευθυκρισία που επέδειξε σημαντικός αριθμός εμπλεκομένων και από τις δύο πλευρές, δεν επηρέασαν στην πράξη τους κραταιούς μηχανισμούς του έθνους και του κόμματος, οι οποίοι οικοδομήθηκαν ουσιαστικά επάνω στη διχασμένη ταυτότητα και τα τραύματα των επιζώντων. Σε αυτήν τη βάση τόσο οι συνεχιζόμενες ιδεολογικές αναμετρήσεις με το παρελθόν όσο και τα ψυχικά τραύματα και η αμφιθυμία απέναντι στη «μητριά πατρίδα»²¹ περιέπλεξαν τα επίμαχα ζητήματα μέσα από έναν καταγιισμό αυτοβιογραφικού υλικού και ποικίλες επεμβάσεις στην επιστημονική ιστορική διαπραγμάτευση. Την ίδια περίοδο ο ποιητικός λόγος, που μας ενδιαφέρει κυρίως σε αυτήν την ανακοίνωση, περιοριζόταν οριστικά στη μικρή αναγνωστική του κοινότητα, επιζητώντας μια συμβολική κυρίως αποκατάσταση της αλήθειας, και έδινε, χωρίς «αυταπάτες» για την κοινωνική του απήχηση,²² μια χαμηλόφωνη αλλά οριστική προσωπική κατάθεση.

Μια πρόχειρη αντιβολή ανάμεσα στη λιτή ποιητική συνομιλία που απευθύνουν εις εαυτόν δύο μεταπολεμικοί λογοτέχνες, και στις πολυάριθμες σελίδες των ομόθεμων μυθιστορημάτων τους²³ μαρτυρεί την αμεσότητα του ποιητικού λόγου. Δύο εμπλεκόμενοι στη σύγκρουση του Δεκέμβρη, ο αριστερός Α.Θ. Νικολαΐδης και ο δεξιός Θ.Δ. Φραγκόπουλος, «συνομολογούν» μέσα από την ύστερη παραδοχή και επίγνωση στα ποιήματα «Δεκέμβρης 1944» και «Τρίπτυχο πάνω στο 1944, Α-Γ», τα οποία και παρατίθενται αντικριστά παρακάτω.²⁴

*Οι ακονισμένες φλόγες, οι τροχοί
Δεκέμβρης μήνας ο έσχατος
ποτέ μου δεν φαντάσθηκα ότι ο χρόνος
μετριέται πιο σωστά με πυροβολισμούς.
Τύχη και πάλι τύχη, μια φωνή: σκοτώστε τον!
μα στρίβοντας, ο δρόμος μ' έφερε στη ρεματιά
που αφήνει πέτρες και χαλίκια μέχρι
την απλωσιά της άμμου.*

*Η επανάσταση
και η έρημος με τους αντικατοπτρισμούς. (Νικολαΐδης)*

*Ποιος μ' έστειλε, ποιος μ' έταξε ως εδώ; Και ποιος
προστάζει το αίμα μου στο δρόμο που έχω πάρει;
Για ποιον τροχίζω τα όπλα μου, φωνάζω «Αέρα!», επισημαίνω,
σκοπεύω, περπατώ – για ποιον ετοιμάσα
τον όλεθρο, ποιο θα μου πέσει θύμα;
Άδειοι βωμοί, τα σκαλοπάτια ματωμένα,
άδειες φωνές, μάτια σκιερά και φοβισμένα,*

²⁰ (Φαράκος 1996, 96-116)

²¹ (Αποστολίδου 2010)

²² (Αναγνωστάκης 1976, 167)

²³ (Φραγκόπουλος 1954. Νικολαΐδης 1969, και 1975)

²⁴ (Νικολαΐδης 1977, 107. Φραγκόπουλος 1975, 203-205)

*μύθοι και αναζητήσεις πέρα απ' τη σιωπή,
καμένες πολιτείες και κουρσεμένες.
Ποιο θύμα; Ποια θυσία; Και ποια είναι η νίκη
μέσα στη λάσπη αυτή του χρόνου του χαμού. (Φραγκόπουλος)*

Μέσα από αυτήν την κοινή ομολογία της σπαταλημένης νεότητας, προκύπτει ότι οι περισσότεροι επιζώντες του Δεκέμβρη απομυθοποίησαν εγκαίρως και με παρηρησία την προσωπική τους περιπέτεια. Το ενδοπαραταξιακό τους ρήγμα συνδέθηκε εξαρχής με την προσωπική, κοινοποιημένη ή μη παραδοχή, παρήγαγε εκ των πραγμάτων αντιπολεμικά συναισθήματα και λόγο, καθώς απέδιδε κοινά τραυματικά βιώματα από τη βία που συμπαρέσυρε τους δράστες και τρομοκρατούσε τους θεατές, θεατές που παρακολουθούσαν με αγωνία την εξελισσόμενη πολιτική διαμάχη και απείχαν συνειδητά από κάθε είδους λογοτεχνική ερμηνεία της. Έγκλειστος στο σπίτι της οδού Κυδαθηναίων ο Γιώργος Σεφέρης, φυγός από την οδό Μηθύμνης στην Κυψέλη ο Οδυσσέας Ελύτης²⁵ και αιφνιδιασμένος από τη σύλληψη στο σπίτι του στην οδό Αινιάνος και την ομηρεία ο συμπαθών Ανδρέας Εμπειρικός,²⁶ συγκαταλέχθηκαν εξίσου στην αστική αντίδραση. Εξ αντικειμένου, ο Εμπειρικός αποσιώπησε την περιπέτειά του,²⁷ ενώ ο Σεφέρης και ο Ελύτης από τη σκοπιά του παρατηρητή ενέταξαν τα επώδυνα συλλογικά βιώματα στο σκηνικό της *Κίχλης* (1947) και στα «Πάθη» του *Άξιον εστί* (1959). Η πρώτη συμπτυκνωμένη αντίδραση δόθηκε με την *Κίχλη*, με την απορρόφηση του επικαιρικού υλικού στον αναπλασμένο μύθο του Οιδίποδα, ο οποίος συνδέει τα οικεία κακά της μικρασιατικής καταστροφής με την ταραγμένη ιστορική περίοδο και την αμηχανία που προδίδει η αρχική ημερολογιακή εγγραφή στο ποίημα «Θεόφιλος»:²⁸

*Ο ύπνος είναι βαρύς τα πρωινά του Δεκέμβρη
μαύρος σαν τα νερά του Αχέροντα, χωρίς όνειρα,
χωρίς μνήμη, κι ούτε ένα φυλλαράκι δάφνη.
Ο ζύπνος χαρακώνει τη λησμονιά σαν το μαστιγωμένο δέρμα
κι η παραστρατημένη ψυχή αναδύεται κρατώντας
συντρίμμια από χθόνιες ζωγραφιές, ορχηστρίς
μ' ανώφελες καστανιέτες, με πόδια που τρεκλίζουν
μωλωπισμένες στέρνες απ' τη βαριά ποδοβολή
στην καταποντισμένη σύναξη εκεί πέρα.*

*Ο ύπνος είναι βαρύς τα πρωινά του Δεκέμβρη.
Κι ο ένας Δεκέμβρης χειρότερος απ' τον άλλο.
Τον ένα χρόνο η Πάργα, τον άλλο οι Συρακούσες
κόκαλα των προγόνων ξεχωσμένα, λατομεία
γεμάτα ανθρώπους σακατεμένους, χωρίς πνοή
και το αίμα αγορασμένο και το αίμα πουλημένο
και το αίμα μοιρασμένο σαν τα παιδιά του Οιδίποδα
και τα παιδιά του Οιδίποδα νεκρά.*

*Αδειανοί δρόμοι, βλογοσκομμένα πρόσωπα σπιτιών
εικονολάτρες και εικονομάχοι σφάζουνταν όλη νύχτα.
Παραθυρόφυλλα μανταλωμένα. Στην κάμαρα
το λίγο φως χάνεται στις γωνιές*

²⁵ (Ελύτης 1993, σ. 357-381)

²⁶ (Φραντζή, 24-27. Χανδρινός 2012)

²⁷ (Μιχαήλ, 68-73)

²⁸ (Σεφέρης 1977, 23-24, και, με μικρές αλλαγές, 1976, 12-13)

σαν το τυφλό περιστέρι -

Αντίθετα, στο *Άξιον εστί* η τραυματική ιστορική αίσθηση διαπερνά συνολικά τον αχρονικό χαρακτήρα των παθών. Παρά την απόσταση που κρατά ο αφηγητής με το βιβλικό ύφος του, οι λογοτεχνικές εικόνες δεν απέχουν πολύ από την ιστορική τους διάσταση, αν κρίνουμε από το σχεδόν παράλληλο αυτό χωρίο με τις άλλες μαρτυρίες που αντλήσαμε για τα δεκεμβριανά:²⁹

Και μεγάλα πλοία θ' ανεβάσουν σημαίες, εμβατήρια θα πάρουν τους δρόμους, οι εξώστες να ράνουν με άνθη τον Νικητή. Που θα ζει στην οσμή των πτωμάτων.

Μαρτυρίες οι οποίες βρίσκονται διαρκώς στο προσκήνιο σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 από την πλευρά της διωκόμενης Αριστεράς μέσα από τις ποιητικές συλλογές που γράφει αλλά δεν εκδίδει ο Γιάννης Ρίτσος *Οι γειτονιές του κόσμου* (1949-1951) και *Ανυπότακτη πολιτεία* (1952-1953). Σε αυτήν τη μεταβατική περίοδο της επανασυσπείρωσης των δυνάμεων με επίκεντρο τους ανοικτούς λογαριασμούς με το παρελθόν, ο Ρίτσος καταθέτει μια πλατιά χρονογραφική αφήγηση για τα δύο πολιτικά στρατόπεδα που αναμετρήθηκαν στην Αθήνα, δίνοντας αναδρομικά τα εύσημα σε εκείνο που έχασε τη μάχη, έμεινε όμως ακατάβλητο, ηθικά δικαιωμένο χάρη στις θυσίες και στη συνεχή δοκιμασία του, αλλά και δυναμικό, έτοιμο για νέους αγώνες. Αντίθετα με τη σύγχρονη αφήγηση των μυθιστορηματικών αφηγήσεων οι οποίες κέρδισαν την προσοχή της αναγνωστικής κοινότητας, ο ποιητικός λόγος με το ξεκάθαρο ιδεολογικό του πρόσημο, επένδυσε στη συναισθηματική μέθεξη του κοινού, δίχως να διαλεχθεί ουσιαστικά για τα οδυνηρά βιώματα που επανέφερε στο προσκήνιο. Για τους μεταπολεμικούς ποιητές όμως που, στη συντριπτική πλειοψηφία τους, είχαν άμεση ανάμιξη στα γεγονότα, τόσο οι πραγματικές συνθήκες όσο και οι ιδεολογικοί όροι της ιστορικής διαπραγμάτευσης ήταν σαφώς διαφορετικοί. Το ώριμο βλέμμα τους απέναντι σε τόσο κρίσιμες πολιτικές και συναισθηματικές παραδοχές απείχε από τις βεβαιότητες, είχε δραματικό, αναστοχαστικό αλλά όχι πια ερμηνευτικό χαρακτήρα.

Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας του εικοστού αιώνα οι μεταπολεμικοί ποιητές βρέθηκαν αντιμέτωποι με το τέλος μιας εποχής και την παρακμή των πλατιών αφηγήσεων, συγκλονισμένοι από τη μια μεριά, από την άλλη όμως ελεύθεροι να επαναπροσδιορίσουν την κοσμοθεωρία τους και να επιλύσουν σε μεγάλο βαθμό αρκετά από τα υπαρξιακά τους ερωτήματα. Μπροστά στις γοργές κοινωνικές ανακατατάξεις που επέφερε η κατάρρευση των καθεστώτων στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», δεν δίστασαν να επιχειρήσουν έναν εφ' όλης της ύλης απολογισμό, συμψηφίζοντας την απώλεια της πλατιάς αφήγησης που ως τότε τους δυνάστευε με την οριστική παραδοχή μιας προσωπικής αλήθειας. Πολύ χαρακτηριστικά ο Τίτος Πατρίκιος στο ποίημα «Το παιγνίδι της μνήμης» (2000) αναλογίζεται την αξία της ζωής που έζησε πλήρης ημερών, μετά από την κρίσιμη εποχή μέσα από τους κινδύνους της οποίας κατάφερε να επιβιώσει:³⁰

*Κι από μένα τι άραγε να 'χε μείνει
Αν είχα τότε σκοτωθεί; Απολύτως τίποτα.
Ή το πολύ κάποιος ακόμα να θυμότανε
Το αόριστο πρόσωπο ενός παιδιού
Που χάθηκε στις μάχες του Δεκέμβρη.
Όμως το ξέρουμε, καμιά δύναμη δεν μπορεί
Να καταργήσει αυτό που έγινε.*

²⁹ (Ελύτης 2002, 167-169)

³⁰ (Πατρίκιος 2007, 187-189)

*Όλο το παιχνίδι πάντα παίζεται
Σ' αυτό που ετοιμάζεται να συμβεί.*

Μέσα από το εύγλωττο αυτό παράδειγμα μιας συνολικής επανεκτίμησης με κριτήριο την πορεία που πήρε στην πραγματικότητα η ίδια η ζωή, μπορούμε να αντιληφθούμε την ώριμη στάση των εμπλεκόμενων μεταπολεμικών ποιητών. Τα κρίσιμα βιώματα του Δεκέμβρη στάθηκαν για όλους η αρχή του παιχνιδιού: ο 22χρονος Νικολαΐδης αιχμαλωτίστηκε για τρεις μήνες, γλίτωσε την εκτέλεση από τους εγγλέζους, αποχώρησε από τον κομματικό μηχανισμό, μέσα από τη λογοτεχνία έδωσε την ερμηνεία του. Ο 16χρονος Πατρίκιος πήρε απολυτήριο από τον ΕΛΑΣ, πέρασε από διώξεις και εκτοπισμούς, διαφύλαξε την κομματική πίστη αλλά, εξέφρασε σταδιακά τις συναισθηματικές αντιδράσεις του, επαναπροσδιορίζοντας την κρίσιμη ηλικία της διαμόρφωσης. Παρά την απομυθοποίηση όμως το ίδιο το παιχνίδι εξακολουθεί να αποτελεί σημείο αναφοράς, το μήλο της γνώσης αλλά και της έριδας, καθώς ο Δεκέμβρης του '44 παραμένει το πραγματικό ορόσημο και η συμβολική αφετηρία, όπως επαναλαμβάνει ο Γιάννης Δάλλας,³¹ ανατέμνοντας την «ιστορία των χρόνων» του:

Ενώ τώρα έχεις πίσω σου μια αναφαίρετη αφετηρία. Η ιστορία για σένα τελειώνει και ξαναρχίζει από κει:

Ο ημεροδείκτης δείχνει Δεκέμβρης
το ρολόγι σταμάτησε στο '44.

Χωρίς να παραβλέπουμε την υπενθύμιση, ολοκληρώνουμε την έρευνα για τη συγγραφή αυτής της εργασίας, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι αξίζει να εξετάσουμε πιο συστηματικά όχι μόνο την κορυφαία αυτή στιγμή της αφετηρίας αλλά και τα στάδια της πορείας που διανύθηκε, αν θέλουμε να εισχωρήσουμε βαθύτερα στην ιδεολογία και την ποιητική των μεταπολεμικών μας ποιητών.

Βιβλιογραφία

- Αναγνωστάκης, Μανόλης: «Επίλογος», *Ο Στόχος* (1970), *Τα ποιήματα*. Αθήνα: Πλειάς 1976.
- Αξιώτη, Μέλπω: «Απάντηση σε 5 ερωτήματα», «Αθήνα 1941-1945» (1945), *Άπαντα*, τ. 3. Αθήνα: Κέδρος 1980.
- Αξιώτη, Μέλπω: «Η Ελλάδα λίκνο της τραγωδίας» (1947), *Άπαντα*, τ. 6. Αθήνα: Κέδρος 1983.
- Αξιώτη, Μέλπω: «Μια καταγραφή στην περιοχή της λογοτεχνίας» (1953), *Άπαντα*, τ. 6. Αθήνα: Κέδρος 1983.
- Αποστολίδου, Βενετία: *Τραύμα και μνήμη. Η πεζογραφία των πολιτικών προσφύγων*. Αθήνα: Πόλις 2010.
- Βελουδής, Γιώργος: «Η ελληνική λογοτεχνία στην Αντίσταση», *Μονά-ζυγά. Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*. Αθήνα: Γνώση 1992.
- Βρεττάκος, Νικηφόρος: *33 ημέρες* (1945), *Τα ποιήματα*, τ. 1. Αθήνα: Τρία φύλλα 1981.
- Δάλλας, Γιάννης: «Ο νοών νοεΐτω», *Πόρτες εξόδου* (1962), *Ποιήματα 1948-1988*. Αθήνα: Νεφέλη 1990.
- Δάλλας, Γιάννης: «Χρονοδείκτες 1», *Χρονοδείκτες*. Αθήνα: Εκδόσεις Γαβριηλίδη 2004.
- Ελύτης, Οδυσσέας: «Ανάγνωσμα έκτο. Προφητικών», *Άξιον εστί* (1959), *Ποίηση*. Αθήνα: Ίκαρος 2002.

³¹ (Δάλλας 2004, σ. 11-15, και 1990, 132)

- Ελύτης, Οδυσσέας: «Χρόνος δεσμώτης και χρόνος λυόμενος», *Εν λευκώ*. Αθήνα: Ίκαρος 1993.
- Καβαδιάς, Νίκος: «Αντίσταση». *Ελεύθερα Γράμματα* 13 (1945): 9.
- Καράογλου, Χ.Λ.: «Από την αλληλογραφία του Ρόδη Ρούφου και του Θ.Δ. Φραγκόπουλου». *Νέα Εστία* 1836 (2012): 59-119.
- Καστρινάκη, Αγγέλα: *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*. Αθήνα: Πόλις 2005.
- Κόκορης, Δημήτρης: «Γιάννης Ρίτσος (= Πέτρος Ελασίτης): «Ύμνος στην Αθήνα μας» (1945) / «Αθήνα!» (1946)». *μικροφιλολογικά* 33 (2013): 47-51.
- Κώττη, Αγγελική: *Γιάννης Ρίτσος. Ένα σχεδιάσμα βιβλιογραφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα 1996.
- Μέντη, Δώρα: *Μεταπολεμική πολιτική ποίηση. Ιδεολογία και ποιητική*. Αθήνα: Κέδρος 1995.
- Μέντη, Δώρα: «Ο επιζών: ένα δραματικό προσωπείο της μεταπολεμικής ποίησης», *Πρόσωπα και προσωπεία*. Αθήνα: Gutenberg 2007.
- Μέντη, Δώρα: «Η επιστροφή στην Αθήνα. Το θέμα του κυνηγημένου της μεταπολεμικής εποχής, από την *Καγκελόπορτα* (1962) του Αντρέα Φραγκιά ως τον *Γενναίο Τηλέμαχο* (1972) του Αλέξανδρου Κοτζιά». *Θέματα λογοτεχνίας* 40 (2009): 107-117.
- Μέντη, Δώρα: «Ο Δεκέμβρης του 1944 από την αριστερή οπτική γωνία: Νικηφόρος Βρεττάκος, *33 ημέρες* (1945) και Μέλπω Αξιώτη *Εικοστός αιώνας* (1946)», Ανακοίνωση στο συνέδριο «Νικηφόρος Βρεττάκος», Μουσείο Μπενάκη, 9-10 Νοεμβρίου 2012.
- Μιχαήλ, Σάββας: «Ο Μέγας Ανατολικός κατ' όναρ». *Αντί* 731 (2001): 68-73.
- Μποντίλα, Μαρία: «Η αποτύπωση του φοιτητικού κινήματος των ετών 1940-1970 στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή». http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/m_pontila.htm (18.8.2014).
- Μπούμη-Παπά, Ρίτα: *Δεν υπάρχει άλλη δόξα, Άπαντα 2*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρανάση χ.χ.
- Νικολαΐδης, Άρης Θ.: «Δεκέμβρης 1944». *Η πείρα και η πυρά. Ποιήματα 1937-1977*. Αθήνα: Κέδρος 1977.
- Νικολαΐδης, Άρης Θ.: *Οι συνυπάρχοντες*. Αθήνα: Ωμέγα 1969.
- Νικολαΐδης, Άρης Θ.: *Η εξαφάνιση*. Αθήνα: Κέδρος 1975.
- Νικολοπούλου, Μαρία: «Ο «30ετής πόλεμος»: Η πεζογραφία με θέμα τον εμφύλιο και η διαχείριση της μνήμης στο πεδίο της αφήγησης (1946-1974)». Στο Γ. Αντωνίου-Ν. Μαραντζίδης (Επιμ.) *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*. Αθήνα: Εστία 2008: 420-493.
- Παπάς, Νίκος: «Χειμώνας του 1944-1945», *Η τετράχρονη νύχτα, Το αίμα των αθώων-Άπαντα I*, Αθήνα: Εκδόσεις Καρανάση 1982.
- Πατρίκιος, Τίτος: «Κατοικία της μνήμης», *Η αντίσταση των γεγονότων* (2000), *Ποιήματα*, τ. 4. Αθήνα: Κέδρος 2007.
- Ραυτόπουλος, Δημήτρης: «Η ποίηση με τον τηλεβόα», *Εμφύλιος και λογοτεχνία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη 2012.
- Σεφέρης, Γιώργος: «Σάββατο, Δεκέμβρης [1945]», *Μέρες Ε'*. Αθήνα: Ίκαρος 1977.
- Σεφέρης, Γιώργος: «Τυφλός», *Τετράδιο γυμνασμάτων β'*. Αθήνα: Ερμής 1976.
- Φαράκος, Γρηγόρης (επιμ.): *Δεκέμβρης του '44. Νεότερη έρευνα, νέες προσεγγίσεις*, Αθήνα: Φιλίστωρ 1996.
- Φραγκόπουλος, Θ.Δ.: «Τρίπτυχο πάνω στο 1944, Α-Γ», «Ο επαναστατημένος Χριστός ΙΙ», *Τα ποιήματα 1945-1956*, τ. 1. Αθήνα: Διογένης 1975.

Φραγκόπουλος, Θ.Δ.: «Γράμμα στο Γιάννη Ρίτσο, Παπαναστασίου 36, Αθήνα», *Τα Ποιήματα 1957-1973*, τ. 2. Αθήνα: Διογένης 1975.

Φραγκόπουλος, Θ.Δ.: *Τειχομαχία*. Αθήνα: Νέα Τέχνη 1954.

Φραντζή, Άντεια: «Η πρωτοχρονιά του Εμπειρικού το 1945». *Αντί* 731 (2001): 24-27.

Χανδρινός, Ιάσων: *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944*. Αθήνα: Θεμέλιο 2012.